

C
ERD

165413

DİNİN DÜNYA BARIŞINA KATKISI

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dom. No:	165413
Tas. No:	297-92 KUT.D

Dinin Dünya Başına Katkısı
2005 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri

Yayın No: 365
Sempozyumlar ve Paneller Serisi:36

© Bütün Hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir
1. Baskı, Aralık 2006, Ankara, 1.000 adet

ISBN 975-389-484-8
06.06.Y.0005.341

Redaksiyon : Dr. Mehmet BULUT
Kapak ve İç Tasarım: TN İletişim
Kufi Besmele: Hişâm el-Ğarâvî
Uygulama: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Kurulu'nun
28.06.2005/9-5 sayılı kararıyla uygun görülmüş ve
Mütevelli Heyeti'nin
27.10.2005/1190-20 sayılı kararıyla basılmıştır.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nin dizgi,
fotomekanik, ofset ve cilt tesislerinde hazırlanıp basılmıştır.

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

OSTİM Örnek Sanayi Sitesi
1. Cadde 358. Sokak No: 11 06370 Yenimahalle / Ankara
Tel: 0312. 354 91 31 (pbx) Faks: 354 91 32
e-posta: tdvyayin@diyanetvakfi.org.tr

Dinlerarası Diyalog ve Dünya Barışı

Doç. Dr. Ali İhsan YİTİK*

Dinler, tarih sahnesine çıktıkları günden itibaren önce ortaya çıktıkları sosyo-kültürel çevrenin değer ve gelenekleri, bilâhare yayıldıkları bölgelerin dinleriyle şöyle veya böyle mutlaka bir ilişki kurmuşlardır. Bu ilişkiler, genelde mevcut geleneklerin eleştirilmesi veya mensuplarıyla fiili çatışmalar şeklinde gerçekleşmiştir. Bu durumu Yahudilikten İslâm'a, Hinduizmden Sihizme kadar hemen her dini geleneğin tarihinde görmek mümkündür. Dinler arasındaki bu ilişkiler zaman zaman barış ve uzlaşma şeklinde gelişmiş olsa bile geçen yüzyılın ikinci yarısına kadar "dinlerarası diyalog" olarak isimlendirilmemiştir. "Dinlerarası diyalog" kavramı, 1965 yılında tamamlanan II. Vatikan Konsülü kararları doğrultusunda Roma Katolik Kilisesi önderliğinde başlayan, Dünya Kiliseler Konseyi ve Birleştirici Kilise (Unification Church) gibi farklı Hıristiyan teşkilatların gayretleriyle 80'li ve 90'lı yıllarda hız kazanan toplantılar ve görüşmeler için kullanılır. Hıristiyanlık ile diğer dinler arasında bazen ikili bazen de üçlü veya daha fazla dinsel geleneğin tarafları arasında bölgesel veya evrensel ölçekte tertip edilen toplantılarda, teolojiden ekolojiye siyasetten din kurucularının durumuna kadar çok çeşitli konular tartışılır ve dinler arasında ortak bir anlaşma zeminine ulaşmanın yolları aranır.

Farklı din mensuplarının birbirlerini daha yakından tanımalarına ve aralarındaki düşmanlıkları yok ederek dostluklar kurmalarına vesile olacağı düşünülen diyalog toplantıları, ilk dönemlerde Vatikan veya Dünya Kiliseler Konseyi uzmanları ile Müslüman, Hindû veya Budist ülkelerden gelen politikacı ve dip-

*Dokuz Eylül Üniv İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

lomatlar arasında gerçekleşirken, bilâhare ikincilerin yerini sırasıyla akademisyenler ve dinî liderler almaya başlamıştır. Hıristiyanların diğer din temsilcileri konusunda gösterdikleri bu tavır değişikliğinin temel muhtemel nedeni, onların barış ve hoşgörü söylemini daha geniş kitlelere yayma ve böylece dinlerarası çatışmaları asgariye indirme istek ve arzularıdır. Nitekim dönemin ruhani lideri Angelo Roncalli, 25 Ocak 1959 tarihinde Roma’da 17 Kardinale II. Vatikan toplantısının amaçlarını açıklarken, bunun yeni bir öğreti belirlemeye veya eski bir öğretiyi geçersiz kılmaya yönelik bir toplantı değil, tamamen pratik problemleri çözmeye yönelik bir toplantı olacağını söylüyordu. O günün en önemli problemleri ise, II. Dünya Savaşının dünya üzerinde yarattığı korku ve dinin gün geçtikçe toplum hayatındaki etkisini kaybetmesiydi. Başka bir ifadeyle Roncalli, Hıristiyan liderleri Vatikan’a çağırırken en önemli isteğinin, artık dinlerin uluslararası çatışmaların nedeni olmaktan çıkıp, II. Dünya Savaşına benzer bir durumu dünyanın bir daha yaşamaması ve dinin hayattaki etkinliğinin artırılmasıydı. Doğal olarak bu amaçlar, diyalog toplantılarının da temel gayesi kabul edilmiştir. Diplomat veya akademisyenlerle yapılan diyalog toplantılarının, pratik hayata etkisinin az oluşu, entelektüel ve akademik tartışmalar düzeyinde kalması Hıristiyan dinî liderleri yeni arayışlara sevk etmiştir. Bunun için daha sonraki yıllarda Suriye ve Yemen müftüleri ile üst düzey Budist veya Jainist liderlerin yanında pek çok resmi veya gayri resmi dinî liderler diyalog toplantılarına çağrılmış, fakat bu da beklenen amaçların gerçekleşmesi için yeterli olmamıştır.

Dahası, soğuk savaş yıllarının sona ermesiyle birlikte genelde dinlerin birbirine bakışı değişirken, S. Hungtinton’un meşhur “medeniyetler çatışması” tezi ni haklı çıkarıncasına Hıristiyan âleminin İslâm dünyasına ve Müslümanlara bakışı giderek olumsuzlaşmış; özellikle 11 Eylül 2001 ve sonrasındaki üzücü olaylarla birlikte nefret, şiddet ve çatışmanın egemen olduğu apayrı bir döneme girilmiş görünmektedir. Şüphesiz bu durum, yukarıda sözü edilen diyalog taraftarlarının ve dinî liderlerin onayladıkları bir durum değildi. Ancak son iki-üç yıllık dönemde birbirini izleyen savaş ve istilâlar, bilhassa Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında diyalog sürecinde küllenmeye başlayan karşılıklı güvensizlik ve düşmanlık duygularını yeniden yeşertmiştir. Böyle bir ortamda gerçekleştirilecek diyalog toplantılarının söz konusu toplumlarca benimsenmesi ve bu ralarda alınacak kararların uygulanması imkansız ölçüsünde zorlaşmıştır.

Bununla birlikte, 70’li yıllardan beri düzenli olarak yerel veya evrensel düzeyde gerçekleştirilen “dinler ve kültürlerarası diyalog toplantıları”nın barışa somut katkıları konusunda, 1996 yılından beri düzenli olarak yapılan ulema-piskoposlar toplantılarının Filipinlerin güneyindeki Mindanao adasında uzun zamandır devam eden dini çatışmalara olumlu katkısı, Dünya Kiliseler Konse-

yi'nin (World Council of Churches) 25-27 Ocak 2002'de Cenevre'de dünya ölçeğinde 342 kilise temsilcisinin katılımıyla gerçekleştirdiği toplantı ve burada şiddete karşı ne gibi önlemler alınacağına dair bir sonuç bildirgesinin hazırlanması; muhtelif tarihlerde Din ve Barış konusunda tertiplenen onlarca toplantı gibi bazı örnekler verilebilir. (Bkz. Lilian M. Curaming, "Religion: A Motivating Force in the Pursuit of Peace", *Dialog & Alliance*, Vol. 16, No.1, Spring/Summer 2002, s. 9,10) Ancak bütün bunlar hiçbir zaman diyalog toplantılarından beklenen amaçların tamamen gerçekleştiği anlamına gelmeyecektir.

Peki, "dinlerarası diyalog" beklenen amaçları niçin gerçekleştiremedi? Zira Balkanlar, Hollanda, Kafkasya, Endonezya, Orta Doğu gibi dünyanın birçok yerinde halihazırda cereyan eden trajik olaylarda din farklılığının önemli bir çatışma nedeni olduğu meydandadır. Genelde dinlerarası diyalog düşüncesinin, özellikle de Müslüman-Hıristiyan ilişkilerinin istenen yönde ilerlemeyişinin muhtemel nedenleri arasında şunlar sayılabilir:

1. Geçen zaman içinde her ne kadar farklı din mensupları defalarca aynı masa etrafında toplanmış olsalar bile, gerçek anlamda bir diyalog ortamı ve havası oluştuğu söylenemez. Nitekim diyalog toplantılarının önemli bir kısmında, taraflar arasında bir türlü karşılıklı güven temin edilememiş ve çoğu zaman toplantılar diyaloga katılan dinlerin propaganda platformu olarak görülmüştür. Örneğin C. Troll, dünyadaki benzeri toplantılar için model ülke olabileceği düşünülen Almanya'daki Müslüman-Hıristiyan toplantıları hakkında şu değerlendirmeleri yapar:

"Hıristiyan-Müslüman toplantıları -ister siyasi, ister felsefi, isterse dini konulardaki tartışmalar olsun- genelde seçkinler, uzmanlar veya çeşitli teşkilat temsilcileri arasındaki tartışmalar şeklinde gerçekleşmiştir. (...)

Çeşitli İslam ülkelerinin diplomatları veya dini kurumlarının temsilcileri sık sık bu toplantılara davet edilmiş ve kendilerinden İslâm'ın görüşünü anlatmaları istenmiştir. Onlar çoğunlukla günü kurtaracak mesajlar verme yolunu seçmişlerdir. Bazıları, İslâm'ın Hıristiyanlarca yanlış anlaşıldığı veya hiç anlaşılmadığına vurgu yaparken, diğerleri geçmişte uygulanan entegrasyon çabaları veya ayrımcılıktan dem vurarak salondakileri suçlama yolunu seçmiş başka bir kısmı ise görünüşte iki din arasındaki ortak noktalara vurgu yapar görünmesine karşılık, asıl amaçları İslâm'ın üstünlüğünü dile getirmek olmuştur. (...)

İslâmi dernek ve teşkilatların temsilcileriyle diyaloglar söz konusu olduğunda, hemen anlaşılır ki, Hıristiyan-Müslüman diyalogları çoğunlukla çıkmaz sokaktır. Çünkü onların çoğuna göre diyalog, sadece İslâm konusundaki yanlış anlamaları ortadan kaldırma veya İslâm'ı daha iyi anlatmak için bir araçtır."

(C.W.Troll, "Christian-Muslim Relations in Germany, A Critical Survey" *Islamochristiana* 29 (2003),165-202, s.193-194)

2. Bütün insanlığı tehdit eden nükleer silahlanma, yoksulluk, adaletsizlik, bulaşıcı ve ölümcül hastalıklar ve çevre problemleri gibi konularda işbirliği yapmak ve çözümler aramak yerine akademik veya teolojik konularda kısır tartışmalar tercih edilmiştir. Öyle ki bu tür tartışmalar tarafları birbirine yaklaştırmak yerine onlar arasındaki karşılıklı güvensizlik ve düşmanlığı arttırmıştır. Hatta bazen karşı tarafın görüşlerini olduğu gibi kabul etmek bir yana bırakılarak, onlara görüş empoze etme ve bunların kabul edilmesini beklemek diyalogun devamı için şart koşulmuştur. Örneğin, İslâm hakkındaki birçok eserin yazarı olan W. Montgomery Watt'ın, 1976 yılında Libya'da gerçekleştirilen Müslüman-Hıristiyan diyalog toplantısında, söz konusu iki din arasındaki hakiki bir diyalog için şart koştuğu hususlar dikkate alındığında bunun ne anlama geldiği daha iyi anlaşılabilir.

Watt, öncelikle Hıristiyanların şu hususları kabul etmelerini ister:

a) Geçmişte Hıristiyanlık adına birtakım yanlışların yapıldığını kabul etmek. O, geçmişte İspanya'da Müslümanların zorla din değiştirmeye zorlandıkları ve öldürüldükleri gerçeğini kabul eder. Yine kutsal toprakları kurtarmak adına XIII. yüzyılda gerçekleştirilen Haçlı Seferlerinde Kilisenin ve Hıristiyanların sorumluluğu ve yanlışlığı kabul etmeleri gerektiğini söyler.

b) Avrupa'daki İslâm imajının büyük oranda düşmanlık ve çatışma temelinde dayandığını ve "İslâm sadece şiddete ve kılıca dayanan bir dindir", "sadece şehvi zevklere hitap eder" ve "Hz. Muhammed, İsa'ya düşmandır ve gerçekleri bilerek değiştirmiştir" şeklindeki anlayışların yanlış olduğunu kabul etmek.

c) İslâm dünyasındaki yegane yaygın düşüncenin bir fatalizm olarak anlaşılabilir Cebriyeci anlayış olmadığını farkına varmak.

d) İslâm dininin her türlü farklılık ve çeşitliliği yasaklayan ve tek bir davranış tarzı empoze eden bir sistem olmadığını kabul etmek. Sadece Sünniler arasında bile dört hak mezhebin bulunduğu farkına varmak.

e) İslâm'ın Hıristiyanlar arasındaki yayılmasını sadece şiddet ve korkuya dayanmadığını, bunun en önemli nedeninin Hıristiyanlığın Latin ve Grek kültürü dışındaki diğer kültürlerle adapte olmada yaşadığı başarısızlık olduğunu kabul etmek. (W.M.Watt, "Thoughts on Muslim-Christian Dialogue", *Hamdard Islamicus*, vol.I, Number 1/Summer 1978, s. 12-21'den özetle.)

Watt, Hıristiyanların İslâm'a karşı ön yargılarını azaltacağını düşündüğü bu önerilerinden sonra Müslümanların da şu düşünceleri kabul etmelerini ister:

a) Hıristiyanlar, Müslümanların iddia ettikleri gibi üç tanrıya değil, teslis

formunda ifade edilmiş olsa bile tek tanrıya inanırlar. Hıristiyan anlayışına göre *teslis* öğretisi özellikle Eşarilerin *sıfâtullah* anlayışına benzetilebilir. Nasıl ki onlar tek bir zâtın hayat, ilim, kudret ve kelâm gibi birçok özelliklerinin olduğunu kabul ederler, Hıristiyanlara göre de “tek bir cevherde/özde üç şahıs vardır.” Ancak buradaki *şahıs* ifadesi, “görünüş” şeklinde anlaşılmalıdır.

b) Hıristiyanların Hz. İsa için kullandıkları “Tanrının oğlu” ifadesi, fiziksel anlamda bir baba-oğul ilişkisine değil, İsa Mesih ile Tanrı arasındaki yakın ilişkiye delâlet eder. Buradaki anlam, Kur’an’da sadakaların kimlere verileceğini bildiren Tevbe 9/6. âyette geçen “*ibnu’s-sebil*” tamlamasındaki “*ibn*” sözcüğüne verilen mecazi anlam gibidir.

c) Kitab-ı Mukaddes gerçek ilâhi kitaptır. Onun kompoze edilmiş ve içeriği hakkında bazı tartışmalar olsa bile bütün bunlar, Müslümanların vahiyden anladığından çok farklıdır. Kutsal Kitap’da Tanrı’nın kendilerinin konuşmasını istediği peygamberler vardır. Fakat onun tamamı için böyle bir şey söz konusu değildir, onun çoğunluğu tarihsel kayıtlardır. Buna rağmen Hıristiyanlar, hatta editörler ve diğerlerince ilave edilen bölümler de dahil olmak üzere onun tamamını Tanrıdan esinlenmiş olarak kabul ederler. Böylece İsraililerin Mısır’dan çıkışını hikâyesi seküler bir tarih değildir. Çünkü “Çıkış” olayı burada bizzat Tanrı eliyle gerçekleştirilmiş bir olaydır ve Tanrı’nın Musa’ya vahyine dayandırılmalıdır.

d) Kutsal Kitap Peygamberleri aynı mesajı getirmemişlerdir. Bu Müslümanların bütün peygamberler temelinde aynı mesajı bildirmişlerdir şeklindeki görüşleriyle çelişki arz eder. Fakat Kutsal Kitap gerçek kabul edildiğinde bunu iddia etmek mümkün değildir. Eski Ahit peygamberlerinin her biri farklı mesajlara sahipti ve bunlar kendi dönemlerinin şartlarına uyarlanmıştı. Aynı şekilde İsa tarafından da tebliğ edilen mesaj, nevi şahsına münhasır özellikler taşır.

e) Hıristiyanlar haça gerilmeyi bir zafer olarak telakki ederler ve bu, sıradan Müslümanların “İsa çarmıhta ölmedi” şeklindeki anlayışlarıyla çelişki arz eder. Ayrıca Haça gerilme öğretisi İsa’nın üç gün sonra göğe yükseldiği ve Tanrı’nın sağ tarafına oturduğu inançlarıyla da yakından ilgilidir. Bundan dolayı Hıristiyanlarla diyaloga ilgi gösteren müslümanlar, İsa’nın ölümüyle ilgili Kur’an âyetlerini (IV: 156/7) Hıristiyanların da kabul edebileceği şekilde yapmalıdır.

f) Müslümanlar günahın anlamı ve Hıristiyan öğretisindeki yeri hakkındaki görüşlerini de gözden geçirmelidir. Çünkü onlara göre günah Tanrının emirlerinden birinin bilinçli olarak çiğnenmesi iken, Hıristiyanlarca o, bizzat işlenen günahların ötesinde “kalıtsal (residual) suçluluk duygusu”nu ifade eder. (Watt, agm. s. 21-28’den özetlenerek)

Watt'ın bu taleplerinin yukarıdaki taleplerden oldukça farklı olduğu aşikardır. Onlar dikkate alındığında, bir bakıma "Müslümanların Hıristiyan inançlarını kabul etmesi" diyalogun ön şartı olarak görülmektedir ki böyle bir durumda farklı iki taraftan söz edilemeyeceği için diyalogdan bahsetmek de anlamsız olacaktır. Bütün bunları karşı tarafla ilgili önyargıları veya yanlış anlamaları ortadan kaldırmak olarak değerlendirmek mümkün değildir. Belki *testis*le ilgili olan itiraz bu anlamda görülebilir. Diğer dört konuda ise, "Müslümanlar görüşlerini değiştirsin" demek, "onlar önce dinlerini değiştirsin, sonra onlarla diyaloga girelim" gibi algılanacaktır ki bunun yanlış bir tutum olduğu izahtan vârestedir.

3. Dinlerarası diyaloga önemli bir mesnet teşkil eden II. Vatikan Konsilinin "Hıristiyan Olmayan Dinlerle İlişkiler" konusunun ele alındığı oturumlardaki tartışmalar dikkate alındığında, Katolik liderlerin Yahudilik dışındaki İslamiyet, Hinduizm ve Budizm gibi dinlerle diyalog kurmak arzularının bulunmadığını bile söylemek mümkündür. Başka bir ifadeyle, Katoliklerin konsül metinlerinde İslâm'a yer vermelerinin nedeni, sadece Yahudilik lehindeki ifadelerin İsrail devletini tanımak ve onun yanında yer almak anlamına geleceği ve bunun özellikle Arap ülkelerinde yaşayan Hıristiyan azınlıkları ve buralarda görev yapan insanları sıkıntıya sevk edeceği korkusudur (*The Documents of Vatikan II*, Walter M. Abbott, General Editor, (An Angelus Book, New York 1966), s.656-657). Böyle bir düşünceden kaynaklanan diyalog fikrinin sonrasında elbette sağlıklı bir diyalog ortamının gerçekleşmesi beklenemezdi.

4. Özellikle çok kritik dönemlerde vazgeçilmez bir role sahip olmasına rağmen, 1994'te UNESCO tarafından düzenlenen "Dinlerin Barış Kültürüne Katkısı" isimli toplantı sonucunda yayınlanan Barselona Deklarasyonu'nun ikinci maddesinde de ifade edildiği gibi, **din, insanlığın bütün hastalıklarının yegane çaresi değildir**. Buna karşılık, dinin vicdanlara hitap etmesi, "öldürme", "sana yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma" gibi barışın temini açısından önemli ahlaki kurallara kaynaklık etmesi ve bireyi gelecek konusunda sürekli ümitvar kılışı gibi özellikleri göz önüne alınarak, bazı toplantılarda dinin barışın yegane teminatı ve kaynağı olduğu şeklinde görüşler ortaya çıkmıştır (Bkz. Francis Cardinal Arinze, *Religions for Peace: A Call for Solidarity to the Religions of the World*, New York.2002). Dahası, böyle bir bakış açısı, tüm dünyada etkisini gösteren sekülerleşme gerçeğini de göz ardı etmektedir.

Bütün bunlardan sonra dinlerin barışa katkı yapabilmesi için öncelikle şunları yapmaları gerekir:

1. Kabul edilmelidir ki dinler tarihi uluslar arası ölçekte bir barış tarihi olmaktan çok bir çatışma tarihidir. Bu durum her dinde aynı boyutta olmamış-

tır; ama az veya çok hepsinde olmuştur. Din bir kısım çatışmalarda konu, yani çatışmanın nedeni olmuştur; ama büyük bir kısmında da başka amaçlar için kullanılmıştır. Dinler arasındaki farklılıklar, çatışmalar kolaylaşsın ve meşruluk kazansın diye ön plana çıkarılmıştır. Mevcut farklılıkların kâfi gelmediği durumlarda yeni farklılıklar icat edilmiş ve zamanla bunlar teolojilerin ayrılmaz parçaları haline gelmiştir.

Oysa dinlerin çoğu ortak bir zemin üzerine oturmaktadır. Kalıcı bir dinler arası diyalog için söz konusu farklılıkların ilmi usüllerle tespit, tayin ve takdim edilmeleri gerekir ki, barış düşmanları yalancı şahitlik etmesi için tarihi imdada çağırmasınlar. Amaç, farklılıkları yok saymak değil, onların nelerden ibaret olduklarını bilmek ve onlarla birlikte yaşamayı öğrenmektir.

2. Atılması gereken ikinci adım, "alanlar arasında bağlantılar kurma" işinin kültür düzleminde gerçekleştirilmesidir. Din; bilimsel faaliyetler, ahlâk, sanat ve siyaset kısmi otonomlara sahip olsalar bile birbirlerine organik bir ilişki içinde dilerler. Alanlardan biri diğerinin otonomluğuna saygı göstermezse, biri ötekini idare etmeye kalkışır, barış ortamı asla sağlanamaz. Sözelimi, din siyaseti hakimiyeti altına almaya, yahut siyaset dini belirlemeye, yönlendirmeye, kendi hizmetinde kullanmaya kalkışır, baskıdan, zorbalıktan söz edilir de barıştan söz edilemez.

Bugün artık din ile bilim/teknoloji arasındaki ilişki, barış kültürünü zedeleyecek ciddi sorunları içinde taşımaz. Din ile ahlâk, ahlâk ile sanat arasında bir dizi problemler yok değildir. Fakat bunlar da kanaatimce barışı zedeleyecek durumda, ölçekte görünmüyor. Asıl sıkıntı, siyaset ile din, hatta bir çok yerde, devlet ile din arasındadır. Bu sorunu yaşayan dinî anlayışlar da, devlet yapıları da süratle kendilerini yenilemek durumundadır. Bugün gerek Hıristiyan gerekse Müslüman dünyanın bir çok bölgesinde bu konuda ciddi sıkıntıların olduğu hepimizin malumudur.

3. Her din, eğer barış ve diyalog kültürü geliştirilmek isteniyorsa, H. Küng'ün de dile getirdiği gibi mutlaka ortak değerlere dayanan bir ahlaki zemin hazırlanmak zorundadır. Yani sadece diplomatik gayretlere, sıradan insani yardımlara, askeri müdahalelere veya sadece uluslar arası hukuka dayalı yeni bir dünya düzeni veya diyalog ortamı yaratılamaz. Daha iyi bir dünya ancak ortak vizyonlar, idealler, değerler, amaçlar ve kriterler temeline dayandırılabilir. Bunun için de bütün ulusların ve liderlerin ortak sorumluluk taşımaları gerekir. Aksi takdir sonuç almak hiçbir zaman mümkün olmayacaktır (Hans Küng, "Towards a Universal Civilization", *Islam and Christian-Muslim Relations*, Vol.11, No.2, July 2000, s. 229-234; Mehmet S. Aydın, "Din ve Barış Kültürü", *2. Kültür Kongresi Barış Kültürü*, s. 144-146).